

Ko Te Heuheu nui tonu tenei i aranga ai tera ingoa i roto i a Ngati-Tuwharetoa. Ko te take o taua ingoa no nga otaota o waho o te ana o Te Rangi-pumamao i Waihora, i te taha hauauru o Taupo; ko aua otaota he maheuheu. He rangatira nui a Te Heuheu no ona tatai; he toa no nga pakanga maha i Taupo, i Waikato, i te upoko o te ika, i Heretaunga tae ki te Mahia; he tohunga hoki, he tangata tapu.

E kiia ana i kitea ano e Te Heuheu he tohu aitua i mua tata atu; tenei kei te waiata nama 61 e korerotia ana. Engari kaore ia i mahara mona ano te aitua. Ko Te Rapa te kainga i noho ai ratau ko tona iwi, kei raro iho i Kakaramea, kei waenganui o Tokaanu, o Waihi. He po te wa i tanuku iho ai te kaokao o te maunga nei, ka keke te rakau, te kohatu. Ka rangona te haruru, e ai ki te korero, ka puta a Te Heuheu ki te whatitoka o tona whare, ka mahara he taniwha, ko te Upoko-o-Waipare, ka turuki atu, ka karakia atu. I tona taringa e mau ana a Kaukau-matua, he whakakai-taringa pounamu no Hawaiki mai. Na, ka tanumia nei te pa a Te Rapa e te horo; hurihia iho a Te Heuheu ratau ko tona iwi, ki tetahi korero e ono-tekau, ki tetahi e wha tekau; a kotahi rawa ano te morehu. He ope nui tonu nana i hahu, ka kitea te tinana o Te Heuheu; a haria ana nga koiwi ki Tongariro, ki tetahi ana i reira.

E ki ana a Te Taite Te Tomo no te tau 1910 ka tikina e tetahi o nga mokopuna a Te Heuheu, e Hori Tamaiwhana, nga wheua o tona tipuna, he wehi kei tukinotia e te pakeha, e nui ana hoki te haere ki Tongariro; kaore e rongo i te ki kia waiho atu. Na, ka haria mai e ia ki te toma i Whakatara, i runga ake o Waihi. Ka puta nga tohu wehi i reira. Kaore i roa i muri iho ka horo ano te taha o te maunga i runga ake i Te Rapa, ka tanumia taua tangata a Hori ki raro, ngaro tonu atu.

Ki etahi korero na Pohewa tenei waiata, he tuahine ranei, he tamahine ranei ki a Te Heuheu. Ki etahi korero na Te Heuheu Iwikau, he teina ki a Te Heuheu. Moni i hurihia ki raro e te horo ka tapaia te ingoa o Te Heuheu ko Horonuku. Kei muri ake nei whakamaramatia ai nga whakapapa.

Ko etahi o nga whakamarama i runga ake nei na Hori Kerei, ko etahi na Judge Chapman, na Judge T. H. Smith, na W. Colenso, i taia ki te Transactions o te New Zealand Institute; ko etahi na Te Taite Te Tomo.

(Ref: M. 28, Tr. 13/66-24/507-26/451.)

'Ra te haeata takina mai i te ripa
Te tara ki Tauwhara!¹
Ko taku hoa pea tenei ka hoki mai. e.
Aue kau atu ana au i te ao;
Ka riro ia koe ra, te taonga, e.

Haere ra e te nui; haere ra e te wehi;
Haere ra nga rata whakaruru hau ki te muri.
Me ko wai te atua, nana koutou
Kei huri kino iho ki te mate?